

6. Основні принципи, що стосуються ролі юристів ООН; Принципи, Міжнародний документ від 07.09.1990 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_313.
7. Міжнародний кодекс етики (Редакція 1988 р. (уперше прийнято в 1956 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://advokpalata-21.ru/urbanleft/kodeksworld.html>.
8. Загальний кодекс правил для адвокатів країн Європейського Співтовариства ЄЕС; Кодекс, Міжнародний документ від 01.10.1988 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_343.
9. Правила адвокатської етики [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://unba.org.ua/assets/uploads/legislation/pravila/2017-06-09-pravila-2017_596f00dda53cd.pdf.
10. Правила адвокатської етики – 2017 оприлюднено (текст) // Закон і бізнес. – 2017. – 18 липня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zib.com.ua/ua/129022-pravila_advokatskoi_etiki_-_2017_oprilyudneno_tekst.html.
11. Жуковська О. Правила адвокатської етики – прогрес чи регрес? // Юридична газета online. – 2017. – 11 вересня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://yur-gazeta.com/publications/practice/inshe/pravila-advokatskoyi-etiki--progres-chi-regres.html>.

УДК 343.02

КРИМІНОЛОГІЯ І ПОСТМОДЕРНІЗМ

Давиденко М. Л.,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінально-правових дисциплін
юридичного факультету
Харківського національного університету
імені В. Н. Каразіна

Анотація: статтю присвячено дослідженню взаємозв'язку між існуючими філософськими поглядами та кримінологією. Виділені етапи розвитку кримінології і кримінальної політики протидії злочинності та висвітлена роль стану суспільної думки в зміні парадигм як у кримінології так і філософії. Зроблено аналіз сучасного стану розвитку кримінології в умовах постмодернізму.

Ключові слова: постмодернізм, велфаризм, критична кримінологія, конститутивна кримінологія.

Аннотация: статья посвящена исследованию взаимосвязи между существующими философскими взглядами и криминологией. Выделенные этапы развития криминологии и уголовной политики противодействия преступности и освещена роль состояния общественного мнения в смене парадигм, как в криминологии, так и философии. Сделан анализ современного состояния развития криминологии в условиях постмодернизма.

Ключевые слова: постмодернизм, велфаризм, критическая криминология, конститутивная криминология.

Annotation: the article is devoted to the study of the relationship between existing philosophical views and criminology. The stages of the development of criminology and criminal policy against crime are highlighted, and the role of the state of public opinion in changing paradigms in both criminology and philosophy is highlighted. An analysis of the current state of development of criminology in the conditions of postmodernism is made.

Key words: postmodernism, welfarizm, critical criminology, constitutive criminology.

Кримінологія за короткий час свого існування вже встигла декілька разів змінити свої основні теоретичні парадигми. Стрімкий розвиток науки, та зміни суспільних формацій за останні два століття неминуче відображались і на методиці кримінологічного дослідження. Кримінологія, зародившись у другій половині XIX ст., сприймалась як наука, яка змінить світ на краще. Для багатьох людей XIX ст. віра в науку замінила віру в Бога. Багато хто вірив у те, що вивчивши злочинність, осіб, що скоюють злочини, та застосувавши передові наукові здобутки можна буде знищити злочинність. Більше ста років людство втілювало кримінологічні ідеї на державному рівні, докорінно змінюючи кримінальну політику, відношення до злочинців, перебудовуючи в'язниці, але злочинність так і не була подолана. І сьогодні в XXI віці можна бачити розчарування суспільства і розгубленість частини науковців, та спроби знайти нові рішення проблем злочинності використовуючи нові досягнення науки. В результаті сьогодні одночасно існують теорії, що були започатковані в минулому та теорії які можна назвати теоріями майбутнього.

Різними аспектами дослідження вказаної проблематики приділили свої праці такі вчені, як: О. М. Бандурка, В. С. Батиргарєєва, В. В. Василевич, В. О. Глушков, В. В. Голіна, Б. М. Гововкін, Л. М. Давиденко, С. Ф. Денисов, О. М. Джужа, В. М. Дрбмін, А. П. Закалюк, М. Г. Колодяжний, О. М. Костенко, О. М. Литвак, О. М. Литвинов, А. Х. Степанюк, Є. Л. Стрельцов, В. І. Шакун, О. Ю. Шостко та ін. Питання еволюції кримінології були предметом дослідження багатьох закордонних авторів, зокрема: З. Бауман, Д. Гарланд, Я. Гілінський, С. Іншаков, В. Лунєєв, Д. Милованович, Х. Назарі, С. Погем, М. Робінсон, М. Фуко і багато інших.

Відаючи належне науковій значущості праць цих вчених, у той же час зазначимо, що на сьогодні в Україні це питання є недостатньо дослідженим і залишається багато принципів питань не обговорено.

Метою цієї статті є аналіз та дослідження еволюції кримінологічних парадигм залежно від розвитку науки та філософських поглядів, спроба надати оцінку сучасного стану розвитку кримінологічної теорії та зробити науковий прогноз розвитку кримінології.

Зв'язок філософії і кримінології як науки про злочинність є природним. Як відомо вперше проблеми злочинності в стародавні часи почали вивчати саме філософи, які з самого початку розглядали злочинність як соціальне явище. Так, ще в період античності і Платон, і Аристотель пов'язували злочинність зі станом суспільної моралі, майновим розшаруванням суспільства. Але філософи стародавніх часів були обмежені в своїх наукових пошуках, і основним методом дослідження використовували методи спостереження та дослідження письмових джерел інших філософів. Такий стан зберігався і в період Середньовіччя. Більш того в цей період наука практично була знищена. Головним предметом обговорення, стали питання про природу зла, і питання свободної волі людини. Ще Аврелій Августин (354–430) заклад концепцію свободної волі, згідно якої людина вільна у виборі своїх вчинків, і тільки під впливом злої волі, в результаті вселення в нього злих сил, скоює вчинки, що мають ознаки злочинів [1, с. 16]. Згодом під впливом розвитку науки, перш за все відкриття у фізики, астрономії, біології та інших на зміну епохи Середньовіччя настала епоха Нового часу. В цей період з'являється новий напрям у філософії – позитивізм, який продовжує своє існування і до теперішнього часу. Позитивізм визначає єдиним джерелом істинного знання емпіричні дослідження і заперечує пізнавальну цінність філософського дослідження минулих часів. У цей період спостерігається вплив природних наук на філософські погляди і на розвиток наукових досліджень злочинності.

Яскравим прикладом кримінологічного дослідження цього періоду є роботи французького Андре-Мішеля Геррі і бельгійця Ламбера Адольфа Жака Кетле, які вже у першій половині XIX ст. застосували статистичні методи для дослідження злочинності, що стало поштовхом для розвитку соціологічного напрямлення в кримінології. У той же період проблеми злочинної поведінки стали предметом емпіричних досліджень лікарів, перш за все, представниками нового на той час напрямку – психіатрії. Ще на самому початку XIX ст., а саме у 1801 році французький психіатр Філіпп Пінель опублікував статтю, в якій описав свої спостереження злочинців, які з одного боку не мали ознак психічно хворої людини, а з іншої сторони, вони скоювали страшні злочини проти своєї волі [2, с. 364-367]. Ф. Пінель визнавав, що не може надати наукового пояснення цього явища, але вважав необхідним поділитися своїми спостереженнями з колегами і суспільством. Цей феномен він назвав «манією без бреду».

Повідомлення Ф. Пінеля викликало цікавість багатьох. Подібні явища були описані і іншими фахівцями, але і вони також не змогли дати наукового пояснення цьому феномену. Учень Ф. Пінеля Ескіроль назвав такі випадки «частковим божевіллям». Але у 1852 р. інший французький психіатр А. Б. Морель виступив з різкою критикою теорії про мономанію, в своїх публікаціях він доводив, що божевілля не може бути частковим. Для пояснення цього феномену, Морель запропонував теорію про виродження. Згідно цієї теорії бідність, в якій вимушені існувати багато людей на протязі декількох поколінь, визиває тяжкі наслідки фізичного і морального характеру, що приводить до деградування особи, яка втрачає людську здібність виконувати соціальні та моральні обмеження, що і є причиною скоєння злочинів. І такий стан, за його теорією, передається у спадок, і в кінці кінців ці сім'ї зовсім вироджуються, так як втрачають здібність до розмноження [2, с. 377-378]. Ідея про те, що основною причиною всіх проблем, у тому числі злочинності, є соціальна нерівність людей, та експлуатація одних класів інших була на той час найбільш популярною. В 1845 році була опублікована робота Ф. Енгельса «Положення робочого класу в Англії», де було описано жалюгідне становище робочих, яке впливало на здоров'я не тільки самих робочих, але й на їх дітей, смертність серед яких була в рази більше ніж серед інших верств населення.

Оригінальне пояснення причин злочинної поведінки представив на суд наукового товариства італійський кримінолог, лікар-психіатр Чезаре Ломброзо, який виділив окремий природжений злочинний тип людини. Природженими злочинцями, на його думку, були такі люди, які фактично відстали в своєму розвитку, і більше походили на дикунів, що потрапили у цивілізоване суспільство. Ці люди, на думку Ломброзо, в силу своєї природної недорозвиненості не можуть виконувати соціальні обмеження та правила поведінки. Ця теорія була альтернативою соціальній теорії та теорії про виродження. Але не зважаючи на те, що у теорії Ломброзо було багато прихильників, у силу ряду причин вона не знайшла свого використання на практиці, і залишилась цікавим теоретичним прикладом.

У результаті боротьби різних наукових ідей про природу злочинності на початку XX ст. більшість дослідників вважали соціальні чинники головними причинами злочинності. Серед вчених та у суспільстві було поширено думку про те, що головним засобом подолання злочинності як явище – є зміна положення найбіднішої частини суспільства, з якого походила переважна більшість злочинців, шляхом покращення матеріального становища, підвищення рівня освіти, культури та моралі. Іншим напрямом подолання злочинності було реформування системи покарання, яка була признана неефективною. Ідеї гуманного ставлення до засуджених з'явилися ще в період філософів гуманістів, але піку свого розвитку ця ідея отримала в середині XX століття, коли в економіці набула поширення теорія загального благоденства, яка отримала назву «велфарізм» (від англ. Welfare, благоденство/добробут). Ця теорія згодом знайшла своє застосування і в юриспруденції отримав назву «кримінальний велфарізм».

Девід Гарланд розглядає кримінальний велфарізм як структурну відповідь на злочин, що складається з двох ідеологічних позицій. Перша, це судовий процес і відповідне покарання, що забезпечують дотримання всіх прав правопорушника згідно ліберальних ідей. Друга позиція, це фокусування покарання правопорушника на його реабілітації. Така концепція обумовлює відповідний підхід фахівців, які працюють з правопорушником протягом всього періоду покарання. Іншими словами кажучи, кримінальний велфарізм передбачає, що реабілітація буде найбільш ефективною, якщо правопорушнику буде забезпечена позитивна мотивація, що повинна стати результатом турботи усєї системи кримінальної юстиції [3, с. 62]. Ефективність застосування цієї концепції у пенітенціарній системі оцінюється з точки зору реабілітації правопорушника. Тобто згідно цієї теорії злочинець не буде порушувати закон після звільнення, і в результаті чого суспільство стане більш безпечним. Основна увага приділяється корисності покарання, шляхом поліпшення особистих умов.

Але, не зважаючи на усі міри, що були застосовані з боку держави, злочинність продовжувала зростати, що викликало у частині суспільства розчарування в теорії перевиховання, і вже під кінець третій четверті ХХ ст., на думку Девіда Гарленда, сталося ослаблення «реабілітаційного ідеалу». Йдеться про те, що в суспільстві почало відновлюватись «почуття відплати», яке фактично перебувало під забороною протягом більшої частини ХХ століття. В результаті змінюється тональність офіційного правового дискурсу. На прийняття нових законів і формування політики боротьби зі злочинністю значний вплив надають прояви суспільного обурення, «почуття жертв». Символічна фігура жертви злочину стає значущим соціальним фактом. Досвід жертви перестає сприйматися як індивідуальний і нетиповий, тепер він мислиться як загальнозначуще колективне надбання. Захист суспільства становиться головною метою державної політики. Серед середнього класу, який не відчував себе захищеним, все більш наполегливо підкреслюється потреба в безпеці, і ліквідації ризиків, що виходять від злочинності. Проблема контролю над злочинністю отримала чітко виражене політичне забарвлення. Почала трансформуватися структура відносин між політичним процесом і інститутами кримінальної юстиції. Законодавці у все більшій мірі пов'язують свою діяльність в даній сфері з політикою своїх партій, підпорядковуючи її короткостроковим політичним розрахункам. Все це, на думку Гарленда, означає повернення назад історичного процесу [3].

Ситуація, що склалась у суспільстві і кримінальній політиці не минула і криминологічну науку. У другій половині ХХ ст. як реакція на тенденцію продовження зростання злочинності, не зважаючи на усі реформи, стало зародження постмодернізму, який ознаменував крах віри у людський розум, порядок і прогрес. Засновниками постмодернізму зазвичай називають Ж.-Ф. Ліотара і М. Фуко, хоча останній не вважав себе постмодерністом.

Постмодернізм, відображаючи настрої, і в суспільстві став свого роду реакцією проти модернізму. Головне ядро постмодернізму – це не тільки загальна недовіра до всіх теорій але і відмова від будь-яких ідеологій, вчень, доктрин усіх наукових областях людського знання і мудрості [4, с. 187-183]. Основні прояви постмодернізму – релятивізм як погляд на світ, і відмова від істини, сформулювали нове уявлення про соціальну реальність істотно переосмислюючи і методологію криминологічного дослідження, звертаючись до таких загальнонаукових концепцій, як теорія нелінійних динамічних систем, теорія хаосу, теорія катастроф, синергетика, тощо [5, с. 83].

Критицизм постмодерну поширюється і на ставлення до теорії злочину. Згідно концепції конститутивної криминології злочинність і контроль над нею не можуть бути відокремлені від тотального (загального) структурного і культурного контексту, в якому вони продукуються. Це твердження протистоїть думці традиційної криминології про можливість самостійного (роздільного) аналізу злочинів, незалежно від контексту. Злочинність – інтегральна частина тотального продукту суспільства, частина культури, тому криминологічний аналіз злочинності повинен здійснюватися в загальній соціальній картині, нарівні з іншими складовими суспільства [6]. Подібну думку висловлює і Я. Гилинський, який цитує німецьких криминологів Хесса і Шеєрера, вказує: «злочинність – це не онтологічне явище, а розумова конструкція, що має історичний і мінливий характер. Злочинність майже повністю конструюється контролюючими інститутами, які встановлюють норми і приписують вчинкам певні значення. Злочинність – соціальний і мовний конструкт» [7]. Одним з елементів, що знаходиться у центрі уваги постмодернізму є мова. На відміну від теорії модерну де мова вважається нейтральною і є інструментом для досягнення людиною своїх цілей, постмодернізм вважає, що кримінальні правила і закони є видами мови, що створюють домінуючі відносини.

У постмодерністській парадигми тема особистості злочинця (суб'єкту злочину) також придбала нове розуміння. Людина як центр сучасного світу були зруйновані засновниками постмодернізму Фуко, Лаккана, Делаже і Леотара. Мішель Фуко слідуючи Ніцше, у своїй книзі «Слова і речей» оголосив ідею нескінченної людини [8]. Поведінка індивіда в теорії постмодернізму не зводиться виключно до мотивації, потреб і прагнень. У результаті з'явилося поняття «смерть суб'єкта», яке заперечує виняткову роль індивідуальної поведінки людини, об'єднуючи її в певний багатоплановий конструкт, що є синтезом, який передбачає як наявність самого суб'єкта, так і діяльність інших соціальних акторів, вплив певних соціальних практик і умов середовища.

Однією з таких умов середовища, на думку представників постмодернізму, є структуризація суспільства за критерієм «включення / виключення» (inclusive / exclusive). Поняття «виключення» (exclusion) з'явилося у французькій соціології в середині 1960-х як характеристика осіб, що опинилися на узбіччі економічного прогресу. Відзначався розрив між зростаючим добробутом одних і рівнем життя «нікому не потрібних» інших [9, с. 141]. На думку З. Баумана як наслідок глобалізації спостерігається зростання числа «виключених». З його точки зору, виключені фактично виявляються мігранти, біженці, люди які тривалий час є безробітні, всі вони є неминучим побічним продуктом економічного розвитку, у якості «людських відходів» [10, с. 5]. Як відмічає Я. Глинський «виключені» стають соціальною базою «загально-кримінальної» або «вуличної» злочинності [11, с. 72].

Не менш важливим для постмодернізму є розуміння злочинності як соціального конструкту. «Злочинність» і «злочини» не є щось об'єктивне за змістом, це не онтологічна реальність, а суб'єктивний конструкт, створюваний законодавцем. Злочин і злочинність – поняття релятивні (відносні), конвенційні («договірні»), як домовляється законодавці. «Термін злочин є ярлик (label), який ми застосовуємо до поведінки, що порушує закон. Ключовий пункт – це породження злочинів кримінальним законом, який створений людьми. Злочин, на думку представників постмодернізму, як такого не існує в природі, це вигадка людей» [12, с. 2].

Підводячи підсумки навіть такого неповного аналізу можна зробити висновки, що криминологія за час свого існування пройшла еволюційним шляхом від класичної школи епохи просвітництва, через позитивізм до критичної криминології постмодерну. Цей шлях пошуку нових парадигм ще не закінчився. Не зважаючи на зміну поглядів на більшість положень криминології, тим не менш більшість криминологів, у тому числі і представники постмодернізму не сумніваються в соціальній природі злочинності. Багато спільного у поглядах різних напрямів криминологів можна знайти під час ретельного аналізу, так багато таких положень, що вважаються здобутком постмодерну, були висловлені криминологами які не є постмодерністами. Наприклад, А. І. Долгова визначає злочинність, як «соціальне явище, що полягає у виринні частини населення своїх проблем з винним порушенням кримінальної заборони»

[13, с. 7], що співпадає з позицією представників конститутивної кримінології які розглядають злочин як шкідливі наслідки вкладення людської енергії у владні відносини. Злочин – це «влада заперечувати інших». Український кримінолог Л. М. Давиденко, який ще у радянські часи висловлював думку про те, що механізм впливу суспільних протиріч на злочинність достатньо складний, і тому лінії зв'язків між протиріччями і злочинністю не є прямими і однозначними [14, с. 41] фактично стояв на позиції теорії нелінійних динамічних систем, що зараз впроваджується представниками постмодернізму.

ЛІТЕРАТУРА

1. Иншаков С. М. Зарубежная криминология: учеб. пособие для вузов. 2-е изд. М.: ЮНИТИ-ДАНА, Закон и право, 2003. 383 с.
2. Дриль Д. А. Преступность и преступники. Учение о преступности и мерах борьбы с нею / Сост. и предисл. В. С. Овчинского. М.: ИНФРА-М, 2012. 770 с.
3. Garland, D. The Culture of Control: Crime and Social Order in Contemporary Society. Chicago: University of Chicago Press. 2001. 336 p.
4. Nozari, H. Forming modernism and postmodernism. Tehran. Naghshejahan. 2006.
5. Henry S., Milovanovic D. Constitutive Criminology. Beyond Postmodernism. SAGE Publications, 1996. p. 117.
6. Milovanovic D. Postmodern Criminology. NY-L.: Garland Publishing, Inc., 1997
7. Гишинский Я. Некоторые тенденции мировой криминологии // Российский Ежегодник уголовного права. №6. СПб ГУ, 2013. С. 8-31.
8. Фуко М. Слова и вещи. Археология гуманитарных наук. Пер. с фр. В. П. Визгина и Н. С. Автономовой. СПб. А-сад. 1994 г. 408 с.
9. Погам С. Исключение: социальная инструментализация и результаты исследования // Журнал социологии и социальной антропологии. Т. II. Специальный выпуск: Современная французская социология, 1999. С. 140-156.
10. Bauman Z. Wasted lives. Modernity and its outcasts. Cambridge: Polity Press, 2004.
11. Гишинский Я. «Исключенность» как глобальная проблема и социальная база преступности, наркотизма, терроризма и иных девиаций // Труды СПб Юридического института Ген. прокуратуры РФ, 2004. №6. С. 69–77.
12. Robinson M. Why Crime? An integrated Systems Theory of antisocial Behavior. N. J., 2004.
13. Долгова А.И. Преступность, ее организованность и криминальное общество. М.: Российская криминологическая ассоциация, 2003. 572 с.
14. Бандурка А. М., Давыденко Л. М. Преступность в Украине: причины и противодействие: Монография. Харьков: Гос. спец. изд-во «Основа», 2003. 368 с.